

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ НА ДЪРЖАВАТА И ПРАВОТО“

ДИСЕРТАНТ: ЛЮБЕН ИЛИЕВ ТОДЕВ

**НАУЧНИ РЪКОВОДИТЕЛИ: ПРОФ. Д-Р ЯНАКИ БОЯНОВ
СТОИЛОВ, ПРОФ. Д.Ю.Н. ВИХЪР НИКОЛОВ КИСКИНОВ**

ЮРИДИЧЕСКИ ФАКТИ ВЪВ ВИРТУАЛНА СРЕДА

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертация за присъждане на образователна и научна степен
„доктор“**

**Област на висшето образование: 3. Социални, стопански и правни
науки**

Професионално направление: 3.6. Право

**Научна специалност: „Теория на държавата и правото. Политически и
правни учения“ – Обща теория на правото**

София, 2024

1. Обща характеристика на дисертационния труд	3
1.1. Актуалност на темата	3
1.2. Обект и предмет на изследване	7
1.3. Цел и задачи.....	8
1.4. Методи на изследване.....	9
1.5. Структура и обем на дисертацията	10
2. Съдържание на дисертационния труд.....	12
2.1. Глава първа – Основни понятия	12
2.1.1. Класическо понятие за юридически факт	12
2.1.2. Понятието виртуална среда	14
2.1.3. Проявление на юридическите факти във виртуалната среда	17
2.2. Втора глава – Отражение на качествата на виртуалната среда върху юридическите факти	19
2.2.1. Общи бележки	19
2.2.2. Отражение на първичните качества на виртуалната среда	20
2.2.3. Отражение на вторичните качества на виртуалната среда.....	25
2.3. Глава трета – Разработване на типов модел на юридически факт във виртуална среда	27
2.3.1. Предпоставки за разработване на типов модел на юридически факт във виртуална среда.....	27
2.3.2. Класификации на юридическите факти във виртуална среда.....	29
2.3.3. Типов модел на юридически факт във виртуална среда.....	30
3. Обобщение на основните приноси	34
4. Публикации по темата на дисертационния труд	35

1. Обща характеристика на дисертационния труд

1.1. Актуалност на темата

С развитие на информационните и комуникационните технологии все повече елементи с виртуален характер се включват в обществените отношения. В някои случаи тези елементи само предоставят нова форма за съхранение на информацията относно тези отношения, в други – предоставят нова среда за практически мигновена комуникация между страните. Възникват и изцяло нови обществени отношения, които зависят изцяло от възможностите на виртуалната среда.

По-абстрактните правила на закона, като свободата на договаряне могат да се прилагат и по отношение на електронната търговия; същото е относимо към разпоредбите на Административнопроцесуалния кодекс във връзка с електронните административни услуги.

Тази абстрактна уредба обаче поставя и проблеми най-малкото в две направления. На първо място, дори когато се разглеждат явления във виртуалната среда, които са аналогични на тези в материалната действителност – каквито са електронната търговия и електронните административни услуги – първите демонстрират оригинални качества. На второ място, виртуалната среда позволява и нови възможности, които засягат както отношенията, които имат аналог в материалната действителност, така и са предпоставка за развитие на изцяло нови отношения. Възможни са и нови видове услуги, свързани със съхраняването и обработването на информация.

Правната регулация на национално ниво среща значителни трудности сама по себе си: виртуалната среда поради своята относителна независимост от материалната действителност позволява обмен на информация без оглед на разстоянието между изпращач и получател. Това очертава значението на актовете, приети на международно ниво, както и тези, които са част от вторичното право на ЕС.

В тази връзка трябва да бъдат маркирани редица особености на тези отношения, които имат пряко отношение към правното им регулиране. От една страна, достъпът до виртуалната среда позволява взаимодействие с администрацията, пазаруване, дори работа от дома. За сметка на това виртуалната среда позволява в по-голяма степен предопределяне на човешкото поведение в нея, както и записване на всяко отделно действие с оглед неговото проследяване.

Става необходимо да се регулират и отношенията по повод конструирането ѝ именно като среда, в която се осъществяват както частноправни, така и публичноправни взаимодействия.

Към момента изложеното не е проблем, който ще възникне пред правната теория след десетилетие или две. Отношенията във виртуалната среда поставят необходимостта от конкретни решения не само на ниво правотворчество, но и прилагане на вече създадените правила, както и решаване на вече възникнали спорове.

Многообразието от явления във виртуалната среда не е останало пренебрегнато от изследвания в правната теория. Изпълнени са редица задачи от първостепенно значение – да се обоснове необходимостта от правно регулиране на отношенията, да се формулират принципните разлики спрямо материалната действителност, дори да се изясни механизмът на действие на правото във виртуалната среда.

Нарастващият обем на създаваните правни норми обаче поставя и други проблеми, изясняването на които е условие за създаване на последователна и ефективна правна уредба. Изясняването на тази уредба остава задача на отрасловите правни науки. Но виртуалната среда със своите качества е централно явление за тази нова уредба, независимо от нейната отраслова принадлежност.

Затова изследването на значението за правото на виртуалната среда е общотеоретична задача. Именно в рамките на общата теория на правото

следва да бъдат разработени проблемите, свързани с нейните качества, съответно как те се отразяват на отношенията, които се осъществяват в нея, и на възможностите за правно регулиране за същите.

Изходната теза в тази връзка е, че законодателят е ограничен от характера на виртуалната среда при преценката кои белези на обстоятелствата в нея следва да бъдат юридизирани. Няма причина невъзможни обстоятелства да бъдат въздигани в юридически факти, нито да се предвиждат права и задължения, които не могат да се осъществят. Но възможното зависи от средата и има едни измерения в материалната действителност, и други – във виртуалната среда.

Настоящото изследване е насочено именно към очертаване на тези измерения въз основа на вече формулираното в правната теория понятие за виртуална среда. В правната литература вече са очертани оригиналните ѝ качества. Необходимо е обаче изясняване на връзките между абстрактните качества и проявите им в обществените отношения. Същевременно, изследването е ограничено до разглеждане на юридическите факти във виртуалната среда по отделно и в статичен план. Обемът и задачите на дисертацията не позволяват да се навлезе в по-сложните прояви на качествата на виртуалната среда в контекста на динамиката на правната система.

На това ниво на изследване не се предлагат решения как следва да бъдат уредени обществените отношения, тъй като това е задача пред отрасловите науки при съобразяване на техния предмет и метод на регулиране.

Разглеждането на юридическите факти във виртуалната среда се оказва достатъчно амбициозна задача само по себе си. В нейните рамки от една страна трябва да се разгледат особеностите на онези обстоятелства, които законодателят вече е въздигнал в юридически факти. От друга,

трябва да се разгледат и онези отношения, които имат социална значимост и които поради това може да се наложи да бъдат нормативно уредени.

Изследването на юридическите факти във виртуалната среда и разработването на техни типове модели е полезна следваща стъпка пред правната наука и конкретно общата теория на правото. Настоящата дисертация предлага именно обща рамка, която да послужи на отрасловите науки от една страна, а от друга – на следващо, по-задълбочено ниво на общотеоретични изследвания. Поле за такива последващи проучвания ясно се открива в областта на по-сложните явления, надхвърлящи отделния юридически факт: фактически състави и нормативно-фактически комплекси. Тези явления демонстрират оригинални нови качества, които надхвърлят сумата на качествата на техните елементи.

1.2. Обект и предмет на изследване

Обект на изследването е правото като социална нормативна система, която действа и във виртуалната среда. Като основа за изследването са приети вижданията за хетерогенния характер на правната система¹, както и нейната ориентация към защита на определени ценности². Тези ценности остават извън обхвата на изследването, но на всеки етап е съобразявана ориентацията на правото спрямо тях. Именно заради необходимостта от защита на тези ценности във виртуалната среда е формулиран извод, че правото действа и в нея.

Предмет на изследването са юридическите факти, които се осъществяват във виртуалната среда – т.е. онези обстоятелства в нея, с които правото обвързва възникването на права и задължения. Разглеждан стриктно, този предмет предполага да се разглеждат само онези обстоятелства, които вече са юридизирани. Но особеностите, оригиналните качества на виртуалната среда не са закрепени напълно в действащото право. Затова съображенията за развитието на правото предполагат да се разгледат и онези обстоятелства, които по една или друга причина все още не са юридизирани, но би следвало да бъдат именно с оглед своята ценностна натовареност.

¹ Ташев, Р. Теория за правната система. С.: Сиби, 2006.

² Неновски, Н. Право и ценности. С.: Издателство на БАН, 1983.

1.3. Цел и задачи

Непосредствената цел пред изследването е да се изясни понятието за юридически факт във виртуална среда, като се предложи негова дефиниция, която да е от полза за практиката, както и да служи за основа за развитие на теорията.

Задачите, които са изпълнени за постигане на тази цел са следните:

- изясняване на понятието за юридически факт във виртуална среда;
- формулиране на класификационни критерии за юридическите факти във виртуалната среда;
- разглеждане на примери за конкретни юридически факти във виртуалната среда през призмата на формулираните класификационни критерии;
- изграждане на типов модел на юридически факт съобразно предложените класификационни критерии.

1.4. Методи на изследване

Изследването е извършено чрез преобладаващо прилагане на юридическия метод като система от правила за взаимодействие с очертаните обект и предмет за постигане на посочените задачи. Елемент от тази система е правната догматика, разбрана като относително обособена група правила за обясняване на правните явления през призмата на понятия като правна норма, юридическа валидност и т.н. По същия начин са приложени и утвърдените в правото способности или начини за тълкуване – езиково, историческо, системно, логическо, функционално.

С оглед включването в предмета на изследването и на обстоятелства, които все още не са юридизирани, са необходими и емпирични методи – като наблюдение, синтез, анализ и т.н. – за изясняване на тяхната същност. Тук следва да се отбележи, че това изясняване е ограничено, само за целите на формулиране на обобщени понятия. Затова и приложението на такива емпирични методи е ограничено до обичайното за правните изследвания. Разглеждането на такива явления извън правото обаче означава, че използваната методология не е изцяло юридическа по природа.

В рамките на изследването се използват и понятия, които са разработени в рамките на системната теория: система, информация, модел и т.н. Този понятиен апарат е необходим за изясняване на явленията във виртуалната среда и съответно възможностите и ограниченията при въздигането им в юридически факти.

1.5. Структура и обем на дисертацията

Дисертацията е разделена на три глави, всяка от които съдържа точки и подточки.

Глава първа се състои от три части. В първата се разглежда традиционното понятие за юридически факт. Втората е посветена на понятието виртуална среда и нейните качества, които се отразяват на всяко обстоятелство, което се осъществява в нея. Третата част разглежда юридическия факт във виртуална среда, като формулира онези основни белези, които позволяват отграничаването му от другите видове юридически факти.

Глава втора разглежда подробно отражението на качествата на виртуалната среда върху обстоятелствата, които се осъществяват в нея. Главата е разделена на три части, като първата е насочена към изясняване на значението на първичните и вторичните качества виртуалната среда. Втората част разглежда подробно първичните качества, т.е. онези които са характерни за всяка виртуална среда. Третата част изследва отражението на пет вторични качества, които са характерни за Интернет като конкретна виртуална среда.

Трета глава разработва типов модел на юридически факт във виртуалната среда, като е поделена на три части. Първата очертава съществените новости на този вид юридически факти спрямо традиционните, а втората предлага класификация съобразно критерии, характерни само за юридическите факти във виртуалната среда. В рамките на третата част от трета глава е предложен типовия модел, като се разглеждат решенията, които законодателят може да вземе при юридизиране на обстоятелствата, които се осъществяват във виртуалната среда – т.е. кои техни белези да закрепим в хипотезата на правна норма.

В заключението на дисертацията са обобщени резултатите и изводите от изследването.

Дисертацията се състои от 335 страници, от които въведението заема 46 страници, изложението – 279 страници, заключението – 8 страници, а библиографията и списъкът на използваните нормативни и други актове включва 17 страници.

Към дисертацията са направени 474 бележки под линия, а библиографията включва 131 заглавия, от които 60 на български език, 5 на руски език, 64 на английски език и 2 на немски език.

2. Съдържание на дисертационния труд

2.1. Глава първа – Основни понятия

Първата глава е насочена към изясняване на доктриналните понятия за юридически факт и за виртуална среда. На тази основа е изяснена и пресечната точка помежду им: понятието за юридически факт във виртуална среда.

2.1.1. Класическо понятие за юридически факт

Предпоставка за изпълнение задачите на дисертацията е изясняване на класическото понятие за юридически факт. То е централно за континенталната правна теория, но не е напълно консенсуализирано.

В правната теория могат да бъдат очертани поне три основни виждания за понятието за юридически факт. Тези виждания са до голяма степен единодушни по отношение на критериите за обособяване на класификации на юридическите факти. Именно тези точки на пресичане между тези виждания се използват като ориентир кое виждане следва да бъде прието.

Първото и най-широко разпространено виждане за природата на юридическия факт е, че той представлява факт от материалната и социалната действителност, с чието настъпване са обвързани правни последици³.

Второто виждане поставя акцента именно върху нормативния компонент в определението: юридическият факт е моделът на

³ Това виждане е застъпено без да е възможно изчерпателно изброяване, в **Ганев, В.** Учебник по обща теория на правото. Част първа. Второ допълнено издание. С.: 7М График, 1990, с. 25; **Таджер, В.** Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял I. Второ издание. С.: Софи Р, 2001, с. 162 и сл.; **Милкова, Д.** Обща теория на правото. С.: Албатрос, 2008, с. 128 и сл.; **Исаков, В.** Юридически факти в советском праве. М.: Юридическая литература, 1984; **Красавчиков, О.** Юридически факти в советском гражданском праве. М.: Государственное издательство юридической литературы, 1958, 11 – 19.

обстоятелството от материалната или социалната действителност в хипотезата на правната норма⁴.

Третото виждане съчетава предходните две, като приема, че юридически факт е обстоятелството от материалната и социалната действителност в съвкупност с неговия модел в правната норма⁵ и така съчетава всички техни предимства.

За целите на изследването е споделено именно третото виждане за същността на юридическите факти. То позволява да се отрази сложното взаимодействие между фактическо и нормативно: правото предопределя релевантната рамка за интерпретация на фактите от действителността, но съобразява тяхната същност и особености. Затова юридическият факт в рамките на изследването е дефиниран като предвиден от правна норма факт, който съдържа характеристики на обстоятелство, което се осъществява в социалната действителност, и който е обвързан с правни последици.

Правото използва опростени модели на обстоятелствата от действителността, но тези модели остават свързани със същността на явленията от материалната и социалната действителност. Тази специфична взаимовръзка отразява необходимостта правото да предлага практически решения на проблеми от ежедневието – тези решения трябва да са свързани с явленията, такива, каквито ги възприема човекът, без да е нужно да се изяснява тяхната научна и метафизична същност.

Тези опростени модели във всеки исторически момент съответстват на човешките сетива и разбиране за явленията от действителността. Те са

⁴ **Ташев, Р.**, *Обща теория на правото. Основни правни понятия*. 4-то издание. С.: Сиби, 2016, с. 228 и сл.

⁵ **Бойчев, Г.** *Курс по обща теория на правото*. С.: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2010, 352 – 353; **Джеров, Ал.** *Гражданско право. Обща част*. Трето преработено и допълнено издание. С.: Труд и право, 2012, 327 – 328; **Шопов, Ат.** *Понятие за юридически факт*. – В: **Токушев, Д. (съст.)** *100 години от рождението на проф. Михаил Андреев*, С.: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2011, с. 573; **Кискинов, В.** *Правната система, Част II: Състав и действие*. С.: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2019, 358 – 364

обвързани и с езика, който е единствено средство за споделяне на тези концепции, но е по своето естество несъвършен.

Като предпоставка за изпълнение на задачите на изследването са разгледани още няколко въпроса: връзките на юридическите факти с механизма на правно регулиране и теорията на доказателствата; функциите на юридическите факти; приложимите към тях класификации; фактическите състави и другите по-сложни комплекси от юридически факти; презумпциите и фикциите.

От изложеното се извеждат допълнителни аргументи за значението на избраното комплексно определение за юридически факт. Освен това може да бъде формулиран извод, че теорията на юридическите факти е тясно обвързана с материалната действителност.

2.1.2. Понятието виртуална среда

Материалната действителност е средата, чиито правила всеки човек разбира интуитивно, като до момента в нея се осъществяват всички социални взаимодействия. Виртуалната среда обаче също позволява осъществяването на последните, но функционира по много различен начин. Поради това може да се приеме, че и материалната, и виртуалната среда са част от социалната действителност. Необходимо е обаче изясняването на качествата на виртуалната среда, по които тя се отличава от материалната действителност.

За целите на дисертацията е използвано разработеното в теорията понятие за виртуална среда като нефизическа, идеална, изкуствена среда, образувана от човека посредством информационни и комуникационни технологии⁶. Именно съчетаването на информационен и комуникационен компонент – т.е. създаването на мрежа от отделни устройства – придават

⁶ **Кискинов, В.** Правната система. Част I: Онтология и методология. С.: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 2019, с. 171.

на виртуалната среда социална значимост и качествата, които са разгледани в дисертацията.

Виртуалната среда е предмет на редица юридически проучвания, като предпоставка за настоящото изследване е изясняване на няколко теории за приложението на правото в нея. На първо място, в дисертацията няма да бъде споделено виждането за суверенитет на виртуалната среда по съображения, че в нея не възниква общност, която може да замести държавата. Освен това не е приета и теорията за нормативността на софтуерния код: последният може да представлява фактическо ограничение за поведението в нея, но това не означава, че създава права или задължения. За сметка на това, разграничението на вътрешна и външна перспектива към процесите във виртуалната среда намира приложение за обяснение на някои явления във виртуалната среда. На последно място, прието е, че във виртуалната среда се осъществяват разнообразни обществени отношения, много от които предполагат правно регулиране.

Виртуалната среда има оригинални качества спрямо материалната действителност, но те не изключват възможността за действие на правото. Това е умерена позиция между крайностите, които отричат необходимостта от специфична уредба на отношенията във виртуалната среда или приемат, че правото въобще не може да се прилага по отношение на тях.

В теорията обаче липсва единодушие какви са качествата на виртуалната среда, като някои от посочваните такива са тясно свързани с определено съотношение между общество, държава и пазар. Затова се налага да се направи разлика между виртуална среда като научно понятие с висока степен на абстракция и Интернет като специфична виртуална среда със свои особености, наред с която може да съществуват и други конкретни проявления на абстрактното понятие.

Това от своя страна позволява да бъдат очертани две групи качества: първични, които следват от същността на виртуалната среда, и вторични, които са резултат на конкретния начин, по който са свързани техническите средства за съхраняване и обмен на информация.

Първичните качества трябва да бъдат разглеждани като непроменими, същностни за виртуалната среда. Отделното разглеждане на вторичните качества позволява същите да бъдат очертани като резултат на човешки решения и затова отношенията по повод създаването и развитието им да бъдат обект на правно регулиране.

Именно в този смисъл първичните качества на виртуалната среда са присъщи за всички обстоятелства в нея, докато вторичните сами по себе си са функция на конкретно човешко поведение по конструирането ѝ. Това човешко поведение може да бъде юридически факт с по-специфична роля, която е разгледана подробно в глави втора и трета на изследването.

Като основни първични качества на виртуалната среда са разгледани утвърдените в теорията такива⁷: нейното битие като идеално явление; системност; технологична основа; относителна независимост от материалната действителност; човешко творение; възможност за моделиране, управляемост и конструиране; общодостъпност; глобална и локална виртуална реалност; автоматизъм; променливост и възстановимост.

Въпросът за вторичните качества е значително по-сложен, доколкото те могат да варират в широки рамки, определени от първичните качества и да се проявяват по различни начини. Затова изчерпателно изследване не е възможно, като са обсъдени само няколко вторични качества на Интернет, по отношение на чиято значимост съществува известен консенсус в

⁷ Използваното понятие за виртуална среда, както и нейните първични качества, е разработено от **Кискинов, В.** Правната система. Част I ..., 170 – 179 и сл.

правната теория. При разглеждането им следва да бъде съобразено, че тези качества са плод на конкретни решения, които са и ценностно натоварени.

Като най-значими за задачите на изследването вторични качества са очертани анонимността, децентрализацията, свободата на свързване на устройства и приложения, мрежовата неутралност и нехомогенността.

Като предпоставка за следващите части от изследването са дефинирани редица понятия като Интернет, блокчейн, криптовалута, изкуствен интелект и т.н.

2.1.3. Проявление на юридическите факти във виртуалната среда

Тъй като юридическите факти във виртуалната среда са обсъдени подробно в глава втора и трета на изследването, на този етап е формулирано само работно определение. Ако това понятие е прекалено тясно, правото няма да обвързва с последици значими явления във виртуалната среда; обратно, ако е прекалено широко, то няма да е полезно за изясняване на действието на правото.

Затова предложеното определение за юридически факт във виртуална среда е предвиден от правна норма факт, който съдържа характеристиките на обстоятелство, което се проявява във виртуалната среда. Това понятие позволява да бъдат обхванати три големи групи от обстоятелства.

На първо място, като виртуални юридически факти⁸ се разглеждат онези факти, които са предвидени в правни норми и се осъществяват във виртуалната среда чрез функционалностите на нейната технологична основа. Виртуалните юридически факти имат редица особености именно поради осъществяването си във виртуалната среда⁹. В техните рамки трябва да бъдат разграничени от една страна действия по използване на

⁸ Кискинов, В. Правната система. Част I..., 205 – 209; Кискинов, В. Правната система. Част II..., 364 – 366

⁹ Разгледаните тук характеристики са изследвани първо в Кискинов, В. Правната система. Част I ..., 205 – 206.

съществуващите във виртуалната среда възможности, които в основната си част са предпоставени от модели в информационните технологии; от друга страна, дейностите по създаване на такива модели, които представляват фактическо ограничение за нейните ползватели. Поради тази същност на моделите във виртуалната среда е необходимо да се изясни доколко те съответстват на предписанията на правото. Същевременно, така се откриват нови функции, характерни само за виртуалните юридически факти: позволяват натрупване на данни за хода на обществените отношения; разпознаваеми са като такива за информационните технологии и могат да служат като предпоставка за автоматизирани решения; като модели във виртуалната среда могат да гарантират законосъобразно развитие на обществените отношения.

Като втора група юридически факти във виртуална среда следва да се посочат тези, които са се осъществили в материалната действителност, но са записани в електронна форма. Записването им е допълнителен виртуален юридически факт, но им придава всички качества, характерни за информацията във виртуалната среда. Това им позволява да изпълняват някои от функциите, характерни за виртуалните юридически факти – например натрупване на данни за обществените отношения и възможност за автоматизирана обработка.

На трето място е съобразено, че някои обстоятелства имат резултат във виртуалната среда директно, а не чрез използване на съществуващите в нея възможности. В тази класификационна група попадат обстоятелства от материалната действителност, които включват както човешките действия, насочени към изграждане, свързване или повреждане на средствата за обмен и съхраняване на информация, така и природни явления или процеси, които въздействат върху тези средства. Тези обстоятелства също следва да бъдат разгледани поради резултатите им във виртуалната среда, но не попадат в другите две класификационни групи.

Във връзка с формулираните изводи, на този етап в изследването е очертано и значението на запазването на данни за осъществили се юридически факти във виртуална среда. Качествата на виртуалната среда позволяват данните да се отделят от материалния си носител, което позволява от една страна да бъдат достъпвани от разстояние. От друга страна с особена острота се очертава проблемът с тяхната достоверност. Затова накратко са маркирани проблемите на електронните регистри и персоналните среди за запазване на лични данни и индивидуални юридически актове.

2.2. Втора глава – Отражение на качествата на виртуалната среда върху юридическите факти

2.2.1. Общи бележки

Качествата на виртуалната среда оставят своя отпечатък върху всяко обстоятелство, което се осъществява в нея. За разглеждане на взаимовръзките между тази среда и обстоятелствата, които се осъществяват в нея, основно значение има вече направеното разграничение на първични и вторични качества.

Първичните качества са характерни за всички обстоятелства, които се осъществяват във виртуалната среда, и са неутрални по отношение на правото. Тези качества съществено се различават от материалната действителност, затова прилагането на традиционните правни норми във виртуалната среда би довело до проблеми. Именно първичните качества на виртуалната среда са едновременно възможности за възникване на нови отношения, но и ограничения, които следва да бъдат съобразени при правното им регулиране.

Вторичните качества също играят тази роля от гледна точка на обикновения ползвател на виртуалната среда. Но тези качества са резултат на целенасочена човешка дейност по свързване и конфигуриране на

устройствата за съхраняване и обмен на информация. Тази дейност – която е натоварена с ценностни решения – може да бъде регулирана от правото.

2.2.2. Отражение на първичните качества на виртуалната среда

Разглеждането на първичните качества по отделно поставя практически трудности – тъй като те взаимно си влияят. Независимо от това, те са изследвани поотделно.

На първо място, виртуалната среда е идеално явление, затова в нея се осъществяват само процеси, свързани с информация, но не и биологични, физични, химични или други явления, свързани тясно с материалната действителност. Обаче информация за такива явления може да бъде записвана във виртуалната среда. Тази информация обаче не е непосредствено свързана със своя носител – което означава, че може и да бъде изфабрикувана, без това да може да бъде проверено.

Виртуалната среда обаче има обективно битие, което ѝ позволява да служи за записване на данни за осъществили се обстоятелства, без да ги обвързва с определени материални носители. От обратна страна, възниква конфликт между възможността за лесно разпространение на информация и необходимостта тя да бъде управлявана например за защита на интелектуална собственост.

На второ място, виртуалната среда и явленията в нея се конструират посредством човешка дейност. По изключение е възможно резултат в нея да имат и юридически събития, но в огромната си част обстоятелствата във виртуалната среда представляват юридически действия. Изкуственият интелект би могъл да промени ситуацията в тази насока – като на този етап може само да бъдат очертани някои възможности за развитие на темата.

Като трето качество на виртуалната среда следва да бъде съобразена сложната взаимовръзка с нейната технологична основа. Процесите във виртуалната среда са опосредени от действието на технически средства за

въвеждане, съхраняване и възпроизвеждане на информация. Именно чрез взаимодействие с тях се осъществява дейността във виртуалната среда.

В изследването е поставен акцент върху човешките действия по конструиране на виртуалната среда – включително чрез създаването и програмирането на различните устройства от нейната технологична основа. Уреждането на тези действия обаче предполага и специфични проблеми пред правото – например изискването за технологична неутралност.

Виртуалната среда може да се разглежда и като съвкупност от технически устройства и информация, които са обвързани от сложни връзки – т.е. като система. Тази система е конструирана чрез човешки действия, но се проявява на всяко ниво във виртуалната среда.

Това качество кореспондира на системността на правото – и затова във виртуалната среда може да бъдат възпроизведени сложни последователности от действия, организационни структури и т.н. Но при нарушаване на взаимовръзките между отделни елементи, функционирането на виртуалната среда може значително да се отклони от желаното. Въпросът за осигуряване на съответствие между предвиденото от правото и съществуващото във виртуалната среда в този смисъл придобива особено значение.

На пето място, виртуалната среда е относително независима от материалната действителност, тъй като информацията не е обвързана с устройствата, чрез които се съхранява и обменя. Затова въздействия върху едно устройство може да не се отразят върху съхраняваните на него данни и обратно. Освен това обмен на информация може да се осъществява независимо от разстоянието между две устройства. Именно този аспект позволява да се говори за създаване на общност, независима от територията.

Отново въпрос на човешки решения е доколко тази независимост да бъде засилвана или ограничавана чрез обвързване на информацията с конкретни устройства.

Две тясно свързани качества на виртуалната среда са възможностите за моделиране и управляемост на явленията в нея. Виртуалната среда обаче може да съдържа напълно автоматизирани процеси, т.е. явленията в нея могат да демонстрират собствена динамика.

Разграничението между моделиране и управляемост е условно, като под моделиране се разбира процесът по създаване на модел, който следва в максимална степен да уподоби свойствата на дадено друго явление. Във виртуалната среда този модел по необходимост е винаги информационен, което означава, че могат да бъдат възпроизведени само определени свойства на моделираното явление. Това явление обаче може и да представлява комплекс от правни норми или юридически акт. В тези случаи възникват въпросите за осигуряване на съответствие и за поддържането му в случай на изменение на оригиналното явление.

Управляемостта в известен смисъл е много близка до моделирането, ако се разглежда като създаване на модели на процеси. Все пак следва да бъде разгледана отделно, защото поставя акцент върху възможността всеки процес да бъде променян на всеки етап от своето развитие. Така се очертава още веднъж значението на човешките решения за всички действия, които се осъществяват във виртуалната среда.

В обобщение, комбинацията от възможности за моделиране и управляемост позволяват във виртуалната среда да бъде реализирано правното регулиране не просто чрез възлагане на права и задължения, но чрез създаване на модели на последователности от юридически действия, съответстващи на изискванията на отделни норми или цели правни институти например.

Други две тясно свързани качества на виртуалната среда са нейната общодостъпността и възможността за разграничаване на глобална и локална виртуална среда. В резултат възникват както нови възможности за обмен на информация, така и проблеми пред съхраняването на защитена от закона тайна.

Общодостъпността обаче позволява много повече от достъп до информация: обменът на мнения в реално време позволява изцяло нови обществени отношения в тази връзка. Някои от тези явления могат да бъдат разглеждани като изцяло положителни, тъй като демонстрират новите граници пред човешката креативност и възможностите за сътрудничество. Общодостъпността открива възможности и за координиране на поведение между различни участници, които радикално променят процесите в обществото.

Разграничаването на глобална и локална виртуална реалност позволява именно да се отдели определена информация и да се гарантира нейната поверителност. Тези ползи не са ограничени само на плоскостта на защитата на определени данни, но и са елемент от електронните удостоверителни услуги. Възможно е обаче създаването на изолирана локална виртуална реалност да е част от мерки за социален контрол с оглед ограничаване свободата на изразяване и обмена на информация.

Информацията във виртуалната среда може да бъде променяна без ограничения, включително и да бъде възстановявана в предходно състояние. Тези качества взаимодействат противоречиво с изискванията на правното регулиране, което предполага от една страна яснота какво се е случило, а от друга в някои случаи предполага възстановяване на предходно фактическо състояние.

Затова се налага разработването и юридизирането на механизми, които гарантират, че определена информация не е променяна. Един вариант е необратимото обвързване на информацията с траен носител.

Другият вариант е обвързване с друга информация, която да бъде съхранявана отделно или да бъде запазена в тайна посредством криптографски мерки – на каквито принципи се основават електронните удостоверителни услуги.

Възстановимостта на виртуалната среда от своя страна поставя сериозни въпроси пред правото – кога връщане към предходно фактическо състояние е необходимо, съответно как да се гарантира неговото осъществяване. Възможностите в тази насока откриват нови обществени отношения без аналог в материалната действителност, които тепърва трябва да бъдат уреждани от правото.

На последно място, като първично качество на виртуалната среда в изследването се разглежда автоматизмът. По отношение на автоматизма отново може да бъде направена съпоставка между правото и виртуалната среда. Правните последици настъпват автоматично, но е необходимо човешко поведение за осъществяването им фактически. Във виртуалната среда нормативната връзка може да бъде обективизирана и последиците да се реализират без човешка намеса.

Автоматизмът на виртуалната среда предполага сериозен анализ в кои случаи и с какви корективи да се допуснат определени действия без човешка намеса. За момента липсва цялостна теория, която да очертава приемливите граници на автоматизма във виртуалната среда. За сметка на това, все повече примери като смарт договори, електронни агенти и т.н. подчертават значимостта на темата.

Темата за автоматизма допълнително се усложнява от развитието на изкуствения интелект – който може да е източник на несигурност в обществените отношения. Отново се стига до необходимостта от дебат до каква степен несигурността е приемлива, когато правото следва да гарантира именно предвидимост на социално значимото поведение.

2.2.3. Отражение на вторичните качества на виртуалната среда

Интернет като конкретна виртуална среда е изграден върху обмен на информация, при който не е необходима идентификация на изпращача и получателя ѝ. Същевременно се записват достатъчно данни за тези лица, така че тяхната идентификация – или поне влиянието върху тях за една или друга цел – остават възможни. Затова като вторично качество на Интернет на първо място е разгледана анонимността.

В тази връзка се очертават две основни групи проблеми: как да се осъществи идентификацията на ползвателите в Интернет, когато това е необходимо, и при какви условия да се признае правното значение на осигурените средства за идентификация. Технологиите предлагат различни варианти в тази насока, като за момента основно е значението на криптографските мерки, залегнали в основата на електронните удостоверителни услуги и на разпореждането с криптовалути. Правото обаче следва да предвиди какви са последиците на използването на тези технически средства от друго лице без съгласието на техния притежател – и как да се разпределят рисковете в тази връзка. Липсата на своевременна уредба в тази насока вече демонстрира възникващите социални конфликти.

Освен това следва да бъдат съобразени взаимовръзките между темите за анонимността в Интернет и мерките за защита на личните данни, предвидени в ОРЗД. Така се очертава изводът, че анонимността всъщност не е абсолютна и Интернет позволява наблюдение и записване на всички действия в тази мрежа.

На второ място, децентрализацията е пряк резултат от това как са конструирани и програмирани техническите средства за комуникация: липсват централни възли, през които дадена информация задължително следва да премине, съответно различните услуги по повод предоставянето на достъп до Интернет може да се предоставят от различни лица.

Това качество на виртуалната среда може да се разглежда като гаранция за абсолютна свобода на изразяване – но така се поставя въпроса за защита на други ценности, като интелектуална собственост, борба с дезинформацията и т.н. Затова се налага да бъдат разгледани и различните мерки за ограничаване на децентрализацията, които може да позволят защита на такива ценности. Следва да бъде маркиран и въпросът доколко такива мерки са съвместими с принципите на правната система, например свободата на изразяване или свободната стопанска инициатива.

Специално внимание следва да бъде отделено и на значението на децентрализацията за блокчейн и децентрализираните автономни организации, които демонстрират възможностите за нови обществени отношения.

Като трето качество, характерно за Интернет, е разгледана свободата на свързване на устройства и приложения. Ползвателите на Интернет имат избиращи какви устройства и приложения да използват, които често функционират по нови и не винаги правомерни начини – затова и това вторично качество е още една пречка пред упражняването на контрол. Същевременно, то позволява развитие на нови обществени отношения и представлява израз на свободната стопанска инициатива.

Уредбата на национално, европейско и международно ниво очертава труден баланс между мерки за ограничаване и едновременно за гарантиране на тази свобода. От една страна, забраната на определени устройства и приложения се оказва необходима мярка за защита на права и законни интереси. От друга страна, определени практики накърняват автономията на волята и засягат свободата на стопанската инициатива, без да гарантират никакви признати от правото ценности.

На четвърто място, мрежовата неутралност поставя сходни проблеми – но на плоскостта на задължението на посредниците в Интернет да третираат еднакво трафика на информация, независимо от изпращач и

получател. Мрежовата неутралност затруднява упражняването на контрол – като в някои случаи блокирането на определени адреси е единствено средство да се предотврати дадено неправомерно действие. От обратна страна, блокирането на определени изпращачи или получатели отново може да доведе до накърняване на личната свобода, свободата на изразяване на мнение или да доведе до неравно третиране, съответно затрудняване на свободната конкуренция. Затова отново се налага внимателен подход, който да съобразява постигнатия баланс между различни ценности.

Нехомогенността на Интернет позволява да бъдат очертани различни „места”, които имат различни особености – включително по отношение на очертаните вторични качества. Затова и последните не могат да бъдат разгледани изчерпателно. Така са възможни административни портали за електронни услуги със засилени изисквания за идентификация; електронни магазини; сайтове, които не предполагат никакви условия за достъп. Тази нехомогенност позволява на правото да предвиди различни изисквания към различни участници в Интернет според това какво е естеството на тяхната дейност.

2.3. Глава трета – Разработване на типов модел на юридически факт във виртуална среда

2.3.1. Предпоставки за разработване на типов модел на юридически факт във виртуална среда

Едно обстоятелство във виртуалната среда може да има аналогично значение спрямо такова в материалната действителност – но винаги се осъществява по различен начин. Причината за това са качествата на виртуалната среда.

В тази връзка ясно се очертават две отделни категории човешки действия във виртуалната среда:

- насочени към нейното изграждане;

- насочени към използване на създадените до момента нейни възможности.

Действията в първата група може да бъдат разглеждани като елементи от постепенен процес с нарастваща сложност. Същевременно предходните стъпки предопределят какви са възможните последващи действия. Такива ефекти могат да се наблюдават и във виртуалната среда, но имат много по-широко приложно поле във виртуалната среда – и това е именно едно от съществените ѝ особености от гледна точка на правното регулиране.

Но тези модели изключват човешкото съзнание от процесите по интерпретиране и прилагане на правните норми: автоматизмът на виртуалната среда означава, че създадени от правото модели се реализират автоматично, когато са налице предвидените за това условия. Същевременно следва да бъде съобразено, че такива модели трудно се прилагат към действията по конструиране на виртуалната среда: ограничения върху тях е много по-трудно да бъдат наложени с оглед тяхното естество.

Този постепенен процес на създаване на все по-конкретни модели може да се намира в различно съотношение с изискванията на правото: да липсва регулация по отношение на него; да е налице регулация и процесът да е в съответствие с нея; или да е налице несъответствие. За да се прецени дали е налице съответствие обаче трябва да се направи разграничение между правни норми, които предвиждат дължимото поведение с различно ниво на абстракция: само да се опишат най-общо неговите белези или да се предвидят и начин, дори конкретното съдържание, включително чрез установяване на формуляри, които изключват възможността за отклонение. Моделът на даденото действие във виртуалната среда следва да е съобразен именно с тези изисквания на правото.

Темата на изследването обаче засяга и правните последици, макар и ограничено – когато те са едновременно и юридически факт, който е обвързан с последващи правни последици.

На този етап трябва да бъде съобразено и значението на юридическите факти във виртуална среда за механизма на правно регулиране. Това значение надхвърля ограничената регулативна функция на класическите юридически факти – ако създаването на модели за поведение във виртуалната среда е подчинено на правото, то при ползване на тези модели се извършват отново и отново правомерни действия. Обратно, информационните технологии може да и изключват възможността за правомерно поведение – затова и създаването им на основата на правото е наложително.

Именно изложеното е аргумент, че правната намеса в тези отношения е необходима. Моделирането е задължителен етап от функционирането на виртуалната среда, като при него е лесно да бъдат засегнати правата и законните интереси на ползвателите. Затова правото трябва да се намеси, като възложи права и задължения, да установи стандарти, които да се спазват при този процес.

2.3.2. Класификации на юридическите факти във виртуална среда

Към юридическите факти във виртуална среда се прилагат всички класификации на традиционните юридически факти. Трябва да бъде съобразено обаче, че някои отделни видове имат по-голямо значение във виртуалната среда – например юридическите действия. Освен това с оглед на формалността на тази среда, по-голямо значение имат изричните действия спрямо мълчаливите и конклюдентните – които обаче запазват своята приложимост във виртуалната среда.

В изследването се разглеждат и редица класификационни критерии, свързани изрично с виртуалната среда. На първо място, юридическите

факти могат да се класифицират според това дали имат последици в нея. Предложени са три класификационни групи: действия, които нямат последици във виртуалната среда; такива, които имат последици и в материалната, и във виртуалната среда; такива, които имат последици само в последната. Според насочеността си, действията от втората и третата група може да се класифицират на такива, които са насочени към последиците във виртуалната среда, и такива, при които тези последици са само страничен ефект. На този етап трябва да се разграничат юридически факти, които оригинално възникват във виртуалната среда, и такива, които са възпроизведени или записани в нея. Освен това е необходима и класификация според това дали действията са осъществени чрез непосредствени човешки действия, чрез автоматични системи¹⁰, както и с участие на изкуствен интелект.

От гледна точка на описанието на юридическия факт в хипотезата на правната норма са възможни други класификации. На първо място, на юридически факти, които могат да се осъществят само в материалната действителност, само във виртуалната среда или и в двете. За юридическите факти, които могат да се осъществят само във виртуалната среда, правото може да предвижда изисквания за технологията, чрез която следва да се осъществят.

Освен това са предложени класификации съобразно различните вторични качества, които са разгледани в дисертацията – анонимност, децентрализация, свобода на свързване на устройства и приложения, мрежова неутралност. По отношение на нехомогенността допълнителна класификация обаче не е необходима.

2.3.3. Типов модел на юридически факт във виртуална среда

Общите качества на виртуалната среда – които намират проява във връзка с отношения във всички правни отрасли – позволяват общата

¹⁰ Кискинов, В. Правната система. Част II ..., с. 366

теория на правото да предложи типов модел на юридически факт във виртуална среда. Този модел може да разглежда именно различните видове правотворчески решения, които не зависят от отрасловите особености на урежданата материя, а от обстоятелството, че дадени обстоятелства се осъществяват или имат отражение във виртуалната среда.

Предложените критерии за класификация на юридическите факти във виртуална среда позволяват да се разграничат няколко основни вида действия в нея, които могат да бъдат обособени според последователността на разсъжденията, които следва да бъдат извършени при правното им регулиране.

На първо място са разгледани моделите на юридически факт на поведение, насочено към използване на вече съществуващите възможности на виртуалната среда, тъй като от методологическа страна позволяват да се обяснят по-добре другите видове обстоятелства във виртуалната среда. Те винаги представляват виртуални юридически факти. При тези действия предварително зададеният модел служи до голяма степен за ограничаване на фактическите възможности на неговите ползватели.

Възможно е поради естеството на конкретното действие или съгласно изрично предвиденото в правна норма едно действие да следва да се осъществи само във виртуалната среда. В тези случаи е достатъчно законодателят да определи по-абстрактно или конкретно какви следва да са белезите на това действие: следва ли да се осъществи във виртуална среда с определени качества; как се удостоверяват данни за неговия автор, неговото съдържание, момента на извършване и т.н.; възможно ли е да се извършва автоматизирано и при какви условия; следва ли да се ограничи проявата на някое от вторичните качества на съответната виртуална среда.

В други случаи осъществяването на действието във виртуалната среда е въпрос на избор: адресатът на нормата може да го осъществи и в материалната действителност. Тогава, като допълнителна стъпка

законодателят следва да предвиди мерки за гарантиране, че адресатът на правната норма има във виртуалната среда всички възможности, които съществуват пред него и в материалната действителност.

Като трети подвид виртуални юридически факти следва да бъдат очертани тези, при които се създават статични модели във виртуалната среда. При тях трябва да бъдат уредени специфичните изисквания към записване на информацията и осигуряването на достоверност на записаното, съответно подобие на модела спрямо моделираното явление.

Внимание е отделено и на процесите по създаване на статични модели – т.е. записването на данни за други обстоятелства, независимо дали са се осъществили във виртуалната или в материалната среда.

Отделно са разгледани действията, насочени към конструиране на виртуалната среда. Те предопределят възможностите на ползвателите, като може да бъдат очертани няколко последователни стъпки в тази насока.

На първо място, може да се очертаят действия по създаване на конкретна виртуална среда, които включват най-основополагащите въпроси относно това как тя следва да функционира. На този етап законодателят има преди всичко избор дали да уреди отношенията с по-абстрактни или по-конкретни изисквания към създаваната виртуална среда.

При създаването на модели на действия, насочени към развитие или ограничаване на отделни качества на конкретна виртуална среда от една страна трябва да бъде съобразено какви са възможностите и вторичните качества на последната. От друга страна, законодателят на това ниво на уредба може да предвиди изисквания дали тази виртуална среда да е централизирана или не, дали ползвателите да имат избор какви устройства да свързват с нея и т.н.

Като трето ниво, следва да се очертаят дейности по установяване на конкретни динамични модели във вече създадената конкретна виртуална

среда. Тези модели предопределят възможностите за конкретно поведение, като законодателят трябва да съобрази как ограниченията във виртуалната среда ще се ограничат върху адресатите на правните норми. Именно законодателят следва да съобрази дали дадено действие може да се осъществи само във виртуалната среда или и в материалната действителност. Съответно, в последния случай пред законодателя остава и преценката с какви средства да гарантира функционално съответствие между възможностите за действия в материалната, и във виртуалната среда.

3. Обобщение на основните приноси

3.1. В изследването е изведено на преден план значението на връзката между качествата на виртуалната среда и особеностите на всички обстоятелства, които се осъществяват в нея.

3.2. Предложена е теория, която обединява различни виждания за качествата на виртуалната среда.

3.3. Предложена е класификация на тези качества на първични и вторични, като са изяснени взаимоотношенията помежду им и се очертават възможностите за регулиране на човешката дейност, насочена към изграждане на виртуалната среда..

3.4. Изяснена е приложимостта на традиционните класификационни критерии към юридическите факти във виртуална среда.

3.5. Предложени са отделна група класификационни критерии, приложими само към юридическите факти във виртуална среда.

3.6. Предложен е типов модел на юридически факт във виртуална среда, като са изяснени различните видове решения, които стоят пред законодателя при уреждане на различни видове юридически факти във виртуална среда.

4. Публикации по темата на дисертационния труд

4.1 Технологичната неутралност като гаранция за предвидимост на правото – доклад в сборник Научни четения на тема „Предвидимост на правото“, УИ „Св. Климент Охридски“, 2022, ISBN 978-954-07-5478-9

4.2. Проблеми на електронната форма на волеизявленията и електронните удостоверителни услуги в частното право – доклад в Актуални проблеми на частното право. Сборник с доклади от юбилейна научна конференция в чест на акад. Любен Василев, ИДП при БАН, 2023, ISBN 978-954-9583-40-3

4.3. Смартдоговорът като правно понятие – в сп. Съвременно право, кн. 4, 2022

4.4. Translating the language of law as part of digital transformation – in Conference proceedings from the first annual Transform4Europe PhD conference: Societal transformations and sustainable development with respect to environment in the post COVID-19 digital era, St. Kliment Ohridski University Press, 2023, ISBN 978-954-07-5666-0

4.5. Държавната граница в Интернет – юридически проблеми – доклад представен при Научни четения на тема „Право и война“, 17.05.2023 г., приет за печат

4.6. Правото като гаранция за свободата и равенството в Интернет – доклад представен при Научни четения на тема „Право, дълг и свобода“, посветени на 300-годишния юбилей от рождението на Имануел Кант и на 125-годишния юбилей от рождението на Цеко Торбов, 25-26.04.2026 г., приет за печат